

ARTUKLULAR DÖNEMİNDE KELAM İLMİ VE KELAMCILAR*

-Theology and Theologians in the Period of Artuqs-

Doç. Dr. Selim ÖZARSLAN

Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi
sozarslan1@firat.edu.tr

Abstract: *As under the Selcuqis muslim scholars and especially theologians had auspices of the rulers, so did they under the Artuqs, among whom Sayfuddin al-Amidî was the well-known one. The unique way that made theologians prominent to the rulers was their effort to put forward the basics of Islam on the one hand and to defend them against herodox sects on the other. The following piece of writing dealt with these efforts and their representatives especially Sayfuddin al-Amidî.*

Key Words: Period of Artuqs, Muslim Theology, The theologian Sayfuddin al-Amidî

I- Giriş

Artukoğulları bilindiği gibi 1102- 1409 tarihleri arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da başta Harput ve çevresi olmak üzere üç şube halinde Amid (Diyarbakır), Hısnıkeyfâ (Hasankeyf) ve Mardin bölgelerinde hüküm sürmüş olan bir Türkmen hânedanıdır.

Bu hanedan adını Oğuzlar'ın Döğer boyuna mensup olan Ersük oğlu Zahîrüddin Artuk Bey'(ö. 1091)den almaktadır.¹ Artukoğullarının serüveni cesur bir Türk Komutanı olan Artuk Bey'in kendisine bağlı Türkmenlerle 1063 yılında Selçuklu Sultanı Alparslan'ın hizmetine girmesiyle başlar ve oğulları Sökmen ve İlgazi ile torunu Belek b. Behrâm'ın beyliklerini ayrı şehir merkezlerinde kurmasıyla devam eder.

Biz bu çalışmamızda Artukluların Türk ve Müslüman olmaları hasebiyle Türk ve İslâm kültür ve medeniyetine sunmuş oldukları sosyal, siyasal, toplumsal ve

* Bu çalışmanın büyük bir kısmı 1-3 Ekim 2004'de Fırat Üniversitesi, Elazığ Valiliği ve Elazığ Belediyesinin katkılarıyla yapılan "Belek Gazi ve Dönemi Sempozyum"unda tebliğ olarak sunulmuştur.

¹ İbnü'l-Ezrak el-Fârîkî, *Târihu Meyyâfârikin ve Âmid*, nşr. Bedevî Abdüllatif Avad, Beyrut, 1974, 193 vd.; Alptekin Çoşkun, 'Artuklular', *DİA*, İstanbul, 1991,III, s. 415; Sevim, Ali, 'Artuk b. Eksük', *DİA*, İstanbul, 1991, III, s. 414; Sevim, Ali, 'Artukluların Soy ve Artuk Bey'in Siyasî Faaliyetleri', *Belleten*, XXXVI/101, 1962, s. 121-123.

ekonomik katkılarının ötesinde dinî ve ilmî katkılarını ve dönemlerinde yetişen kelâm bilginlerini tespit etmeyi hedefledik.

II- Artuklular Döneminde İtikadî/ Kelamî Yapı

Artuklular zamanındaki dinî ve mezhebî yapıyı anlamak için öncelikle Selçuklular devrindeki itikadî ve fikhî/ amelî mezheplerin durumuna bakmamız kaçınılmazdır. Çünkü Artuklular döneminin dinî- mezhebî temayüllerini belirleyen yegane saik Selçuklu sultanları ve bazı devlet adamlarının benimsemiş oldukları dinî-mezhebî eğilimlerdir. Bu eğilimler kaçınılmaz olarak toplumun itikadî ve hukukî hayatına tesir etmiştir. Selçuklu sultanlarından Tuğrul Bey (ö. 455/1063), Alparslan (ö.465/1072) ve Melikşah'ın Hanefî mezhebine sıkı sıkıya bağlı oldukları tarihen sabit olmasına² rağmen devlet yetkililerinden Tuğrul Bey'in dirayetli vezirî Amîdü'l-Mülk el-Kündürî (ö.457/1065) Mu'tezilî eğilime sahip olduğundan Eş'arîlere ve Rafizî-Bâtınîlere karşı büyük baskılarda bulunmuş "Ehli Bid'ate lanet kampanyasına" öncülük etmiştir.³ Alparslan'ın veziri Nizâmü'l-Mülk ise Eş'arî-Şafîî mezhebine bağlı olduğu için el-Kündürî'nin başlattığı Eş'arîler üzerindeki baskıya son vermiş, kurduğu Nizâmiyye medreseleri aracılığıyla Şafîî mezhebinin gelişmesine ve ülke genelinde yayılarak nüfuz sahibi olmasına büyük hizmetlerde bulunmuştur.⁴

Bilindiği gibi Selçuklular İslâm'ın Sünnî (ortodoks) yorumuna bağlı oldukları için Sünnî olmayan, (gayri-sünnî, heterodoks) itikadî akımlarla siyasî ve dinî anlamda mücadele ediyorlardı. Çünkü hicrî beş, miladî on birinci asırda İslâm coğrafyasında fikrî ve düşünsel bir bunalım ve kaos baş göstermişti. Selçuklu Devleti'nin ve civar Türk Beyliklerinin topraklarında yaşayan yüz binlerce insan arasında o kadar çok inanç, mezhep ve meşrep farklılıkları göze çarpıyordu ki, o dönemde Müslümanların birlik ve beraberliğini temin etmek adeta imkânsız bir hadiseydi. Bu dönemdeki İslâm bilginlerinin zihinlerini daha çok inanç ve itikadla ilgili kelamî problemler meşgul ediyordu. Zira o esnada Allah'ın zâtı, isim, sıfat ve fiilleri ile alakası olan bazı Kuran nassları ve İslâm Peygamberinin sözleri olan hadislerin te'vil ve yorumundan kaynaklanan fikir ve düşünce ayrılıkları Sünnî ve gayri Sünnî itikadî ve amelî mezheplerin anlaşmazlığa düştüğü başlıca kelâmî sorunlardandı.⁵ Bunun yanı sıra Antik Yunan felsefe ve düşüncesine ait klasik

² Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, nşr. Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977, II, 20, 22; Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993, 22,27.

³ İbnü'l Esîr, Ali b. Muhammed b. Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, Beyrut, 1979, VIII, 365.

⁴ Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1969, 240; Şerafettin Mehmet, 'Selçuklular Devrinde Mezâhib', *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1925, I, 101-108.

⁵ Topaloğlu, N, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, Ankara, 1988, s. 171

eserlerin tercüme marifetiyle Müslümanların fikir hayatına girmesi ve bu yolla İslâm inançlarına aykırı bir takım asılsız fikirlerin yayılması da inanç ve fikir karmaşasını derinleştiren etkenlerden biri olmuştur.

Söz konusu etkenlerden dolayı hicrî beş, miladî on birinci asırda yaşayan Müslümanlar, Sünnî öğretiyi benimseyenler/ Ehl-i Hak ya da Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat (Selefiler, Eş'ariler ve Matüridiler) ve Sünnî öğretiyi benimsemeyenler/ Ehl-i Bid'at, Ehl-i Dalâl (Bâtınîlik, Şia, Müşebbihe, Mücessime, Kerrâmiyye ve Mu'tezile) olarak iki ana itikadî ekole ayrılmıştı. Yine aynı dönemde Ehl-i sünnet çizgisine sahip olan Müslümanlar, itikatta Eş'arîlik⁶ ve Matüridîlik⁷ olmak üzere iki; fıkhîta yani amelde ise Hanefîlik⁸, Şafîîlik,⁹ Malikîlik¹⁰ ve Hanbelîlik¹¹ olmak üzere dört ayrı fırkaya ayrılmışlardı. İtikatta Eş'arîliği kabul eden insanların büyük çoğunluğunun, fıkhîta Şafîî mezhebine, itikatta Mâtüridîliği benimseyen Müslümanların kahir ekseriyetinin de Hanefî mezhebine bağlı olduğu bilinen bir gerçektir. Bunun böyle olduğunu o dönemde yaşamış ünlü Matüridî kelamcısı Ebu'l-Yusr Muhammed el-Pezdevî (ö.493/1099)'nin, "İmam Şafîî'nin bütün ashabı Eş'arî mezhebi üzerinedir" şeklindeki sözü desteklemektedir.¹² Söz konusu bu itikadî ayrılıkları gidermek ve bütün Müslümanları Hz. Peygamber'in anladığı ve tatbik ettiği yol olan Ehl-i sünnet çizgisi etrafında birleştirmek maksadıyla Selçuklu sultanları ve vezirleri, özellikle Alparslan (ö. 465/1072) ve Nizamü'l-Mülk (ö. 485/1092), hakimiyetleri altında bulunan topraklarda gelişmekte olan Mu'tezilî ve Şii-Batınî öğretiyeye karşı Sünnî doktrini benimseyip savunan İslâm bilginlerini ve kelamcılarını¹³ desteklemişler, bu öğretinin yaygınlaşıp hakim konuma gelmesi için medreseler inşa etmişlerdir.¹⁴

⁶ Eş'arîliğin kurucusu, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî (ö 260-324/873-935)dir.

⁷ Matüridîliğin kurucusu ise, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed el-Matüridî(ö.333/944)'dir.

⁸ Kurucusu, İmamı Azam Ebu Hanife Numan b. Sabit (80-150/699-767)'dir. Kufe'de doğmuş, Bağdat'ta vefat etmiştir.

⁹ Kurucusu, Muhammed b. İdris eş-Şafîî(204/819)'dir.

¹⁰ Mezhebin kurucusu, Malik b. Enes(ö. 179/795)'dir.

¹¹ Kurucusu Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)'dir.

¹² Pezdevî, Ebü'l-Yusr Muhammed, *Usulu'd-Dîn(Ehl-i Sünnet Akaidi)*, çev. Şerafettin Gölcük, Kayahan Yay.,İstanbul, 1988, 349.

¹³ İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Hüccetü'l-İslam İmam Ebü Hamid el-Gazzâlî (ö. 505/1111); Ebu'l-Yusr Muhammed Pezdevî(ö. 493/1099) söz konusu kelamcıların meşhurlarındandır.

¹⁴ Bkz. Özarıslan, Selim, "Selçuklularda Kelam İlmi ve Kelam Alimleri", *I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler, II*, Konya/Türkiye, 2001, s. 137-138.

Selçukluların hakim kılmak istedikleri Sünnî din anlayışının temel dinamiklerini Hanefî-Matürîdî ve Şafîî- Eş'arî yorum oluşturuyordu. Bunun böyle olduğunu destekleyen argümanlardan biri Nizâmü'l-Mülk'ün sultana vezirini iyi insanlardan seçmesini tavsiye ederken söylediği “Vezir, temiz dinli, iyi itikatlı, temiz Hanefî veya Şafîî mezhepli, kifâyetli, muamele bilir ve padişah sever olmalıdır” sözüdür.¹⁵ Melikşah (ö. 485/1092) döneminde Artuk Bey(ö.1091)'in de Sünnî öğretinin merkezi sayılan Bağdat Halifeliğine karşı isyan halinde bulunan Şîî inançlı Ahsa ve Bahreyn Karmatîler'ini¹⁶ itaat altına almak için mücadele ettiği bilinmektedir.¹⁷

Yine o dönemde Müslüman birliğini zedeleyen, siyasî amaçlar da taşıyan, Kur'anî temellerden yoksun, dinin aslı ilkelerini hafife alan Bâtınîlik¹⁸ cereyanı, Müslümanların kafasını karıştırıyor, saf itikatlarını bozmaya çalışıyordu. Bâtınîler'in İsmâiliye kolu, İsmâilî Devleti'nin kurucusu Hasan Sabbâh (ö.518) isimli bir kişinin etrafında toplanmışlar ve Alamut (kartal yuvası ya da kartal eğitimi) kalesine¹⁹ 1090 tarihinde yerleşerek burasını Bâtınî karargahı haline getirmişlerdir. Hasan Sabbâh'a göre yanlış çoklukta, doğru birlikte bulunuyordu. Akla yani rasyonaliteye uyanların çokluğa yani yanlış düşüklerini, masum bir imama uyanların ise birliği sağlayacaklarını ileri sürüyordu. Bu masum yani günahsız imamın da kendisi olduğunu Bâtınî propagandacılar (dâî) aracılığıyla etrafa yayıyordu. Ona göre her zahirin bir bâtını ve her tenzilin bir te'vili vardır. Yani o, Kur'an ayetlerinin açık manasının dışında batınî yani gizli anlamları olduğuna, asıl ve gerçek olanın da açık manalar değil, gizli manalar olduğuna inanıyor, halkı bu

¹⁵ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, nşr. Mehmet Altay Köymen, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, 47.

¹⁶ Karmatiler, Aşırı Şîî İsmailiye mezhebine mensup bir zümre; Karmatiler (Karâmita) Kufe'deki İsmailî dâisi Hamdan b. Eş'as Karmat'a(ö. 293/906) nisbetle bu adı almışlardır. Karmatiler'in Sudan halkı olduğu da söylenmektedir. Bkz. Hizmetli, Sabri, 'Karmatiler', DİA; İstanbul, 2001, XXIV, s. 510; İbn Manzur, *Karmâtîlerin ayrı bir kavim olduğunu* zikreder. Bkz. İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, Daru's-Sad, Beyrut, 1414/1994, c. VII, s. 377.

¹⁷ Sevim, Ali, 'Sultan Melikşah Devrinde Ahsa ve Bahreyn Karmatîleri'ne Karşı Selçuklu Seferi', *Bellekten*, XXIV/94, 1960, s.209vd.

¹⁸ Şehristânî, Bâtınîliğin farklı kavim ve bölgelere göre çeşitli lakaplarla anıldığını bildirir. Buna göre Irak bölgesinde Bâtıniyye, Karâmata (Karmatiler) ve Mazdakiyye; Horasan yöresinde Ta'limiyye ve Mülhîde dendiğini, kendilerinin ise kendilerini İsmâiliyye olarak isimlendirdiklerini belirtir. Bkz. Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Ahmed Fehmi Muhammed, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs, 202.

¹⁹ Alamut Kalesi İran'da Elburz dağları üzerinde Kazvin'in kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Bkz. İbnü'l Esîr, Ali b. Muhammed b. Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, Beyrut, 1979, c. X, 117.

fikirlerini kabule zorluyordu. Bu gizli manaları da yalnızca masum imam bilmektedir. Hasan Sabbah'ı böyle davranmaya iten saik ise Hz. Peygamber'in yolunda giden Kur'anî temellere dayanan Sünnî öğretiyi benimsemiş Müslümanların temsilcisi Abbasî Devleti'ni ortadan kaldırmaktı.²⁰

Selçuklu hükümdarı Alparslan (ö. 465/1072) ve Melikşah'ın (ö. 485/1092) Şafî mezhebine mensup veziri Nizâmü'l-Mülk (ö. 485/1092), otuz yıla yakın vezirliği sürecinde günümüzün üniversiteleri durumunda olan Nizâmiye Medreseleri'ni başta Bağdat, Basra, Merv, Herat, Belh, İsfahan, Nişabur, Amül (Taberistan) ve Musul olmak üzere ülkenin birçok şehrinde Bâtınî anlayışı yok etmek amacıyla tesis etmiş, bu medreselere devrin ileri gelen Eş'arî-Şafî âlimlerini tayin etmiştir.²¹ 1067 tarihinde inşa edilmeye başlayan bu medreseler, yukarıda ifade edilen amaç doğrultusunda Şii- Bâtınî öğretiyi ekseninde eğitim yapan Fatimî Mısır devrinin el-Ezher Medresesi'ne bir alternatif olarak kurulmuştur.²² Hiç şüphe yok ki, bu medreselerde yetişip, İslâm beldelerine dağılan Müslüman bilginler, İslâm düşüncesinin ve medeniyetinin yayılmasında çok büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu medreselerden biri olan Bağdat Nizâmiyye Medresesi'nin rektörlüğünü yapan Ebû Hamid Gazzâlî, (ö.505/1111) devrin Abbasî halifelerinden el-Mustazhır Billah'ın teklifi üzerine Bâtınîler'in zararlı fikirlerini çürütmek gayesiyle Fedâihu'l-Bâtınîyye (Bâtınîlerin Rezillikleri), Hücetü'l-Hak, Muhassılu'l-Hılâf gibi eserler kaleme almıştır.²³

Artuklular'da adlî, malî, askerî ve idarî yapılanma Selçuklu yapılanmasının küçük bir numunesini²⁴ teşkil ettiği gibi, dinî yapılanma ve dinî eğitim yine Selçuklularda olduğu gibi medreselerde Ehl-i sünnet akidesine uygun bir tarzda sürdürülmüştür. Artuklular, Selçuklularda olduğu gibi topraklarında yaşayan Müslümanların dinî birlik ve beraberliklerini korumaları için gerekli müesseselerin yapımına ve vakıflar yoluyla yaşatılmasına büyük önem vermişlerdir. Bu cümleden

²⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 201–205; İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî târihi'l- mülük ve'l- ümem*, Haydarabad, 1357, X, 120–122; Şerafeddin, Mehmet, 'Fatimiler ve Hasan Sabbah', *Darülfünûn İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1926, S: IV, 20.

²¹ Sübkî, Tacüddin Ebu Nasr Abdülvahhab, *Tabakâtü's-Şafiiyyeti'l-Kübrâ*, nşr. Mahmud et-Tanahî- Abulfettah Muhammed el-Hulv, Kahire, 1413/1992), IV, 313.

²² Andre, M. *İslam Medeniyeti, Doğuştan Günümüze*, Ankara, 1991, 249; İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasan, *Tebyînü kezibi'l-müfterî fî mâ nusibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî, Dimaşk*, 1399, 280; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l- a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-Zaman*, Kahire, 1367/1948, II, s. 342.

²³ Çubukçu, İbrahim Agah, *Türk-İslâm Kültürü Üzerine Araştırmalar ve Görüşler*, Ankara, 1987, 112.

²⁴ Alptekin, Çoşkun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1989, c.VIII, s. 188.

olarak Mardin Artuklu Hakimi İlgazi'nin oğlu Hüsamettin Timurtaş, Mardin'de büyük bir kütüphane ve Hüsâmiye Medresesi'ni inşa ettirmiştir. Timurtaş'ın oğlu Necmeddin Alpi de babasının yolundan giderek Koçhisar'da sahip oldukları Sünnî öğretiyeye dayalı din anlayışlarını devam ettirmek için cami ve medrese bina ettirmiştir. Harput'ta Artuklu Hükümdarı Fahrettin Karaaslan tarafından 551/ 1156 yılında yaptırılan Ulu Camii'nin planı göz önüne alındığında bu mekanın medrese olarak da kullanıldığı anlaşılabilir. Yine II. İlgazi'nin oğlu Artuk Arslan devrinde Mardin'de Hatûniye Medresesi (1205); Harezm'de Şeyh Taceddin Mesud Medresesi (1212) ve Koçhisar'da ise Ulu Cami (1204) yaptırılmıştır. Artukluların son hükümdarı olan Sultan İsa ise 1392 yılında Mardin'de Zinciriye Külliyesi'ni inşa ettirerek²⁵ Türk-İslâm kültür ve medeniyetine hizmet etmiştir. Zinciriye Medresesi'nin içerisinde Hanefî ve Şafîlere ait olmak üzere birer adet caminin bulunması da Selçuklularda olduğu gibi Artuklular'da da Ehl-i sünnet'in bu iki mezhebinin revaçta bulunduğu bir göstergesi kabul edilmelidir.

O dönemde bu medreselerden yetişen İslâm alimleri sayesinde bu bölgelerde yerleşen Sünnî-Şafîî,-Eş'arî eksenli itikadî yapılanma ve din anlayışı, bugün günümüzde de hiçbir sapma göstermeden etkinliğini devam ettirmektedir. Artukluların hakim oldukları bölgelerde yaşayan Müslümanların kahir ekseriyetinin itikatta Eş'arî mezhebine, fıkhıta yani amelde ise Şafîî yoruma bağlı oluşları buna güzel bir örnek oluşturur. Artuklular'ın Harput şubesinin sınırları içerisinde kalan Palu halkının bugün yüzde elliden fazlasının Şafîî mezhebine bağlı olması da bu tesirin devam ettiğinin bir göstergesidir.

III- Artuklular Dönemi Kelamcısı Seyfû'd-din Amidî

Artuklular döneminde yetişen kelâm bilginlerinin en önemlisi ise Hicrî 551, miladî 1156 yılında o zamanki adıyla Amid'de (Diyarbakır) doğan ve buraya nispetle Amidî lakabıyla şöhret bulan Seyfû'd-din Amidî (1156-1233)'dir.

Amidî'nin tam adı Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî'dir. Sa'lebî ve Tağlibî olduğu söylenirse de bu konuda kesin bir bilgi yoktur. İlköğrenimini doğduğu yerde yapan Amidî, daha sonra tahsilini tamamlamak için devrin ilim merkezi olan Bağdat'a gitmiştir. Burada Hanbelî bilginlerinden olan İbnü'l- Mennî'den Hanbelî fıkhı, cedel ve münazara (ilmî tartışma) adâbı (metodu) öğrendi. Devrin hadis alimi İbn Şâtil'den hadis okudu, bu konudaki bilgisini derinleştirdi. Bununla da kalmayarak Bağdat'ın Kerh bölgesinde bulunan Hıristiyan ve Yahudî bilginlerden felsefe, mantık dersleri okudu. Bu arada Hanbelî iken Şafîî mezhebine geçti. Fakat onun felsefe ile ilgilenmesinden hoşlanmayan Şafîî fakihleri, bu sebeple onun itikadının bozulduğunu ileri sürdüler. Bunun üzerine Şam'a giden

²⁵ Çoşkun, a.g.e, 190-193.

Amidî, orada aklî ilimlerle uğraşmaya devam etti. Orada felsefede yeni bir sistem olan İşrâkiliği kuran Şehabeddin Sühreverdî (1155–1191) ile tanıştı.²⁶ Böylece fıkıh usûlü, kelam ve felsefede devrin önemli alimleri arasına katıldı. Bu ilimlerdeki vukufiyetiyle de Gazzâlî'nin önemli bir takipçi olmuştur.

Daha sonra Eyyübî hükümdarı Aziz b. Selahaddin idaresindeki Mısır'a giden Amidî, İmam Şafî'nin türbesinin yanındaki Nâsırıyye Medresesi ve Kahire'deki Zâfir Camii'nde müderrislik yaptı ve burada da şöhret kazandı. Ancak Mısır uleması da onu felsefî fikirleri yaymaya çalıştığından dolayı inanç bozukluğu ile suçlamışlar, bununla da kalmayarak öldürölmesine fetva vermişlerdir. Eyyübî sultanı bir başka bilginin görüşüne uyarak Amidî'yi kolladı. Ancak aleyhindeki bu havadan etkilenen Amidî, gizlice Mısır'dan kaçarak önce Şam'a, oradan da Hama'ya geçti. Hama'da Eyyübî Hükümdarı Muhammed b. el-Meliku'l-Mansur'un himayesine girerek Mansuriye Medresesi'nde ders verdi. Daha sonra Şam hakimi Meliki'l-Muazzam Şerafeddin İsa'nın daveti üzerine Şam'a giderek Aziziye Medresesi'nde uzun yıllar (takriben on yıl) müderrislik yaptı. Meliki'l-Muazzam'dan sonra yerine geçen Melikü'l-Eşref'in o esnada işgal ettiği Amid'in (Diyarbakır) eski hakimi ile gizlice mektuplaştığı ileri sürölerek tedris hayatından uzaklaştırıldı. Yaşı epeyce ilerlemiş olan Amidî, hayatının son günlerini evinde münzevî bir yaşamla geçirdi ve 631/1233'de vefat etti. Şam'da Cebel-i Kâsiyun Kabristanı'na defnedildi.²⁷

Amidî, selefi Ebû Hamid Gazzâlî gibi itikatta Eş'ârî, amelde ise Şafî ekole mensup bir Ehl-i Sünnet kelamcısıdır. Amidî, dini ilimlerden sayılan Fıkıh, Usul-u fıkıh ve Kelâm ilminde derin vukûfiyet sahibi olduğu gibi aklî ilimlerden felsefe, cedel ve mantıkta da mahir bir akliyatçı olarak İslâm düşünce tarihinde yer edinmiştir. Amidî, hilaf²⁸ ve cedel²⁹ ilminde de otorite sahibidir. Gazzâlî ile başlayan

²⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l- a'yân*, Beyrut, 1417/1997, III, 337.

²⁷ Sübkî, *Tabakâtü's-Şafiyye*, Kahire, 1964, VIII, 306; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l- a'yân*, II, 455; III, 293; İbn Kesir, İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1938, Kahire, XIII, 41; Şemfeddin Samî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul, 1311/1894, IV, 2765; Yüksel, Emrullah, "Amidî,Seyfeddin", *DİA*, İstanbul, 1991, III, 57.

²⁸ Hilaf: Doğruyu bulmak ya da yanlış iptal etmek gayesiyle iki muariz arasında cereyan eden tartışmaya verilen isimdir. Bkz. Cürcânî, Ali b. Muhammed, *Kitabü't-Ta'rifât*, Beyrut, 1416/1995, 101. Ayrıca bazı dini ilimlere, özellikle fıkıh konularına uyarlanmış cedel tekniğine de hilaf denilmektedir. Fıkıh mezhepleri arasındaki ihtilafları konu edinen bilim dalı, hilâfiyat.

²⁹ Cedel: Meşhur olan ve doğru kabul edilen öncüllerden oluşmuş kıyas, tartışmada rakibi susturma yöntemi anlamında kullanılan mantık, felsefe ve kelam terimi. Ayrıca cedel, bir tezin doğruluk veya yanlışlığını göstermek amacıyla yapılan tartışma prensiplerinden söz

Felsefî Kelâm'ın en bariz temsilcilerinden olan Amidî, aklî ilimleri ve felsefeyi çok iyi bilmesinden dolayı bu ilimleri kelâm konularını işlerken maharetle kullanmıştır. Kelama ait eserlerinde felsefî açıklamalarda bulunan Amidî, İslâm dışı dinler ile İslâmî fırkaların görüşlerini tartışır. Bunu yapmaktaki amacı muhaliflerinin görüşlerinin dayanaktan yoksun, Ehl-i Sünnet'in görüşlerinin doğru olduğunu kanıtlamaktır.

Amidî'nin Kelâm, Usul-u Fıkıh ve Felsefeye dair yazdığı birçok eseri günümüze kadar gelmiştir. Kelâm ilmine (theology) dair olanlarının en önemlileri şunlardır:

1-Ebkârü'l-efkâr; çeşitli yazma nüshaları bulunan bu hacimli eser, hala yayımlanmamıştır. 2- Gâyetü'l-merâm fî ilmi'l-keâm; Yukarıdaki eserinden daha özlü bir kelâm kitabı olup, tahkik edilerek basılmıştır. 3- Risale fî ilmilla. Medine de yayımlanmıştır.

Seyfüddin Amidî, bu eserlerinde bilginin kaynakları/ epistemoloji, varlık, âlem ve âlemin sonradan yaratılmışlığını, Allah'ın zat, sıfat ve fiillerini, insan ve insan fiilleriyle ilgili meseleleri ele almış ayrıca nübüvvet, ahiret ve imamet/ siyaset, politikaya ilişkin görüşlerini kendisine özgü üslûbuyla ortaya koymaya çalışmıştır.³⁰

Fıkıh Usûlüne (İslam Hukuk Metodolojisi) dair olanlar;

1- el-İhkâm fî usûli'l ahkâm; 2- Müntehe's- sül fî ilmi'l-usûl; İhkâm'ın muhsatarıdır.

Felsefe ve Mantıka dair olanlar ise;

1- Kitâbü'l-Cedel 2- Dekaiku'l-Hakaik fî'l-Mantık 3. el- Mübîn fî me'anî elfâzi'l-hukemâ ve'l-mütekellimîn 4- Keşfü't-temvihât; İbn Sînâ'nın el-İşârât isimli kitabının şerhidir. 5- el-Meahiz ale'r-Râzî. Bu kitapta Fahreddin er-Râzî'nin el-Metâlibü'l- aliye adlı eserinin muhtasarı ve eleştirisi yapılmıştır. 6- el-Bâhir fî ulûmu'l-evâil ve'l- evâhir, felsefe konusunda en hacimli kitabı budur. 7- Rumûzü'l-künûz; konularının büyük çoğunluğu tabiat felsefesi, mantık ve cedele ayrılmakla birlikte, kitabın sonuna sıfat, nübüvvet, ahiret ve imamet konuları da ilave edilerek kelâmî bir kitap şekline dönüştürülmüştür. Yazma haldedir. Bunlardan başka İlm-i Hilaf'a dair eserleri olduğu da kaynaklarda gösterilmektedir.³¹

IV- Sonuç

Selçuklular döneminde olduğu gibi Artuklular döneminde de genelde dinî ilimler özeldir ise kelâm ilmi ve bu ilimle uğraşan kelâmcılar özellikle de Seyfüddin Amidî, hükümdarlar ve devlet idarecileri tarafından korunmuş, itibarlı bir mevkie

eden ilmin adı olarak da kullanılmaktadır. Bkz. Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, 74; Yavuz, Y.Şevki, 'Cedel', DİA, İstanbul, 1993, VII, 208.

³⁰ Amidî, Seffü'd-din, *Gayetü'l-meram fî ilmi'l-keâm*, Kahire, 1971.

³¹ Bkz. Şemfeddin Samî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul, 1311/1894, IV, 2765

yükselmişlerdir. Kelamcılarını bu üstün mevkie ulaştıran yegane saik, içinde yaşadıkları toplumlarının din anlayışını, dinin aslı kaynağı Kur'an ve Sünnet çerçevesinde tutmayı başarmaları ve onları vahyî temellerden uzaklaşmış sapkın din anlayışlarının (heterodoks mezhepler) zararlarından korumaları olmuştur. Artuklu hükümdarlarının yaptırdıkları medreseler, camiler, zaviyeler, imaretler, hastaneler ve bunlara bağılı vakıflar da o zamanki ilmî gelişmenin düzeyini gösterirken sonraki dönemlerdeki bilim ve kültürün gelişmesine büyük ölçüde yardımcı olmuştur.

KAYNAKÇA

- AHMED B. MAHMUD, *Selçuk-nâme*, nşr. Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977.
- ALPTEKİN, Coşkun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1989.
- ALPTEKİN Coşkun, 'Artuklular', *DİA*, İstanbul, 1991.
- AMİDİ, Seffü'd-din, *Gayetü'l-meram fi ilmi'l-kelam*, Kahire, 1971.
- ANDRE, M. *İslam Medeniyeti, Doğuştan Günümüze*, Ankara, 1991.
- CÜRCÂNİ, Ali b. Muhammed, *Kitabü'l-Ta'rifât*, Beyrut, 1416/1995.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Agah, *Türk-İslâm Kültürü Üzerine Araştırmalar ve Görüşler*, Ankara, 1987.
- HİZMETLİ, Sabri, 'Karmatiler', *DİA*, İstanbul, 2001.
- İBN ASÂKİR, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasan, *Tebyînü kezibi'l-müfteri fi mâ nusibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'ari*, Dimaşık, 1399/1978.
- İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zaman*, Kahire, 1367/1948; Beyrut, 1417/1997.
- İBN KESİR, İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Kahire, 1938.
- İBN MANZUR, *Lisânu'l-Arab*, Daru's-Sad, Beyrut, 1414/1994.
- İBNÜ'L-CEVZİ, Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fi târihi'l-mülük ve'l-ümem*, Haydarabad, 1357.
- İBNÜ'L ESİR, Ali b. Muhammed b. Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, Beyrut, 1979.
- İBNÜ'L-EZRAK el-Fârîki, *Târihu Meyyâfârikin ve Âmid*, nşr. Bedevî Abdülâtif Avad, Beyrut, 1974.
- NİZÂMÜ'L-MÜLK, *Siyâset-nâme*, nşr. Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.
- ÖZARSLAN, Selim, "Selçuklularda Kelam İlmi ve Kelam Alimleri", *I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler, II*, Konya/Türkiye, 2001.
- PEZDEVÎ, Ebü'l-Yusr Muhammed, *Usulu'd-Dîn(Ehl-i Sünnet Akaidi)*, Çev. Şerafettin Gölcük, Kayhan Yay., İstanbul, 1988, 349.
- SEVİM, Ali, 'Artuk b. Eksük', *DİA*, İstanbul, 1991.
- SEVİM, Ali, 'Artukluların Soy ve Artuk Bey'in Siyasî Faaliyetleri', *Belleten*, XXXVI/101, 1962.
- SEVİM, Ali, 'Sultan Melikşah Devrinde Ahsa ve Bahreyn Karmatileri'ne Karşı Selçuklu Seferi', *Belleten*, XXIV/94, 1960.
- SÜBKÎ, Tacüddin Ebu Nasr Abdülvahhab, *Tabakâtü's-Şafiyyeti'l-Kübrâ*, nşr. Mahmud et-Tanahî-Abülfetâh Muhammed el-Hulv, Kahire, 1964; 1413/1992.
- ŞEHRİSTÂNİ, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Ahmed Fehmi Muhammed, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul, 1311/1894.
- ŞERAFEDDİN, Mehmet, 'Fatimiler ve Hasan Sabbah', *Darülfünûn İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: IV, 1926.
- ŞERAFEDDİN, Mehmet, 'Selçuklular Devrinde Mezâhib', *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1925.
- TOPALOĞLU, N, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, Ankara, 1988.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1969.
- YAVUZ, Y. Şevki, 'Cedel', *DİA*, İstanbul, 1993.
- YÜKSEL, Emrullah, "Amidî, Seyfeddin", *DİA*, İstanbul, 1991.